

Flensborg Avis's Stavebog for Hjemmet

REDAKTØR JENS JESSEN SOM LÆRER

Af POUL KÜRSTEIN

Afdøde bibliotekslektor *Poul Kürstein* skrev kort før sin død denne artikel om en ABC, der fik betydning i den nationale strid mellem tysk og dansk i Sønderjylland; det var Flensborg Avis's Stavebog for Hjemmet, 1889, redaktør Jens Jessens svar på den preussiske sprogforordning af 1888.

Faderen var lærer i Toghale, Møgeltønder sogn, og Jens Jessen uddannede sig efter tidens skik først ved at være hjælpelærer hos degnen i Sønder Sejerslev straks efter konfirmationen, og allerede 17 år gammel kom han på Tønder Seminarium. Han blev så lærer ved Oelerichs danske privatskole i Broager og siden huslærer i Tønder, hvorfra han tog til Paris for at lære fransk. Det skulle han bruge, da han derfra tog til universitetet i Göttingen, hvor han studerede fransk og engelsk, for så endelig at tage mellemskolelærereksamen i Kassel. Jessen stilede nemlig efter at virke ved den danske private realskole i Haderslev, og inden længe skulle han da også overtage den. Hertil var en rektoreksamen nødvendig, og den tog Jens Jessen i Kassel. Nu var alle lovlige krav til hans overtagelse af skolen fyldestgjort, og alle lovlige hindringer var ryddet af vejen. Men af politiske grunde ønskede preusserne hverken, at skolen fortsatte sit danske arbejde, eller at Jessen blev skolens leder, og skolen blev da lukket uden nogen som helst lovhjemmel og bare ved et magtbud i 1882¹.

Dermed kom Jessen til at høre til de mange »a'brækked' lærer'«, som man kaldte dem i Nordslesvig – hans svoger og medarbejder på bladet, R. P. Rossen, hørte også til dem – og det smertede ham dybt og længe. Han blev redaktør af *Flensborg Avis* i sommeren samme år, og sin første fængselsstraf – 6 måneder! – fik han for sin skildring af skolens lukning, hvis rigtighed endog i enkeltheder ikke blev bestridt hverken ved Flensborg Landsret eller ved rigsretten i Leipzig². Allerede i dette forhold var skolemand og redaktør ét, men disse to sider af Jens Jessens virke og væsen skulle snart forenes i en stor fælles opgave.

»Mellem Østersø og Vesterhav. Skildringer af Land og Folk i Søn-

Jens Jessen 1887

derjylland og de nordiske Kongeriger« udkom i 1887 på Johannes Moldts forlag i Sønderborg, men den var trykt i *Flensborg Avis's* trykkeri, og den er aldeles overvejende skrevet af Jessen. Forordet er dagtegnet »f. T. Gudhjem paa Bornholm, den 8. September 1887«, hvor Jens Jessen var på bryllupsrejse mellem to fængselsstraffe. Et stikbrev lå på det tyske gesandtskab i København og ventede på ham i hver eneste havn og ved hver en grænsebom⁵. I forordet gør han rede for, at de 2 cand.mag.'er, *H. V. Clausen* og *H. L. Møller*, havde hjulpet ham med nogle afsnit, vistnok nærmest for at få bogen færdig mellem de to fængsler, men han skrev intet om en højst in-

teressant sammenhæng. Allerede i 1882 var »40 Fortællinger af Fæderlandets Historie« udkommet med den senere rigsarkivar A. D. Jørgensens navn på titelbladet. Den blev i et stort oplag udbredt i Sønderjylland, til dels som gave, men kun de indviede vidste, at A. D. Jørgensens arbejde og trykningen var betalt af kaptajn, brygger J. C. Jacobsen. Det var også ham, som stillede midler til rådighed, så at »Mellem Østersø og Vesterhav« kunne blive trykt, udstyret med smukke kort og fordelt mellem sønderjyske børn⁴. Så navnkundig som A. D. Jørgensens bog blev den ikke, og i modsætning til denne kom den ikke i flere oplag og udgaver. Set fra et sønderjysk synspunkt var den dog fuldtud så vigtig.

Juleaften 1888 skænkede den kongelige preussiske regering Sønderjylland en sær julegave. På denne dag udkom den preussiske sprogforordning af 1888, som helt bandlyste undervisningen i det danske modersmål fra folkeskolen og også forbød brugen af det som undervisningssprog bortset fra 2 religionstimer. Det første ophav til denne forordning var den tidligere skoleråd i Slesvig, daværende general-superintendent eller biskop over Slesvig stift, *Theodor Kaftan*, som også havde et stort medansvar for lukningen af den danske realskole i Haderslev og for, at Jens Jessen derved blev tvunget ud af sit kald som lærer. Netop sprogforordningen af 1888 fik Jens Jessen til at øve en stordåd just som lærer⁵.

Allerede medens Jessen sad i fængsel i Glückstadt i foråret 1888 – altså endnu før sprogforordningen – havde han gjort sig tanker om et *Flensborg Børneblad*, som skulle råde bod på børnenes nød. Det blev ikke til noget, men det er en anden historie, som kan læses i *Sønderjyske Arbejder* 1969. Den preussiske forordning var ikke blevet en måned gammel, før Jens Jessen gav sit første svar⁶. Med *Flensborg Avis* for den 17. januar 1889 fulgte første ark af »Flensborg Avis's Sangbog for Børn« eller, som der stod på titelbladet: »Sønderjysk Sangbog for Børn« med bladet, og den 22. januar 1889 fulgte andet og sidste ark, så at der fremkom en lille bog på 64 sider med i alt 59 sange, som vi den dag i dag må regne for kernesange. Den praktiske Jessen gav også i bladet anvisning på, hvorledes børnene selv kunne false og hefte bogen. Den blev trykt i 10.000 eksemplarer, hvoraf de 4.000 fulgte gratis med *Flensborg Avis*. De øvrige blev solgt for 10 penning og i større partier endnu billigere, helt ned til 5,00 mark for 100 stykker.

Dette var allerede noget, ja meget, men Jessen vidste, at der skulle mere til.

Vi har i dag svært ved at forestille os forholdene i Sønderjylland dengang. Det københavnske dagblad *Politiken* sammenfattede hele situationen i få ord: »Dansk privatskole – forbudt. Danske huslærere – forbudt. Foredrag af danske fra kongeriget – forbudt. De har kun – sig selv. De må lære deres børn at læse og skrive deres modersmål. Det er hele sagen.«

Der var brug for en abc skrevet særligt til dette formål: hjemmeundervisning i modersmålet, men den tog lidt mere tid at skrive og trykke end en sangbog. Alligevel gik det hurtigt. Den 27. april 1889 kunne *Flensborg Avis* under overskriften »En sønderjysk ABC« meddele sine læsere, at første ark af »Flensborg Avis's Stavebog for Hjemmet« fulgte med dagens nummer af avisen. Den 4. maj fulgte andet ark, og endelig den 13. juni 1889, mindre end et halvt år efter den preussiske sprogforordning udkom tredje og sidste ark af den lille bog, som havde i alt 96 sider og var rigt illustreret.

Det sidste var vigtigt og var den væsentligste vanskelighed. Jens Jessen skrev i bladet, at han havde fået 600 rigsmark til at trykke bogen for, men af dem gik halvdelen, altså 300 mark til billeder og skriveskrift. Der var 201 billeder, og da man dengang ikke kendte den nuværende fotokemiske måde at lave klicheer på, måtte det gøres i hånden, først som tegning og siden som træsnit eller vel snarere som kemitypi, som også delvis var håndarbejde. Bare at udvælge illustrationerne og få dem fremstillet var et vældigt arbejde. Billederne skulle jo svare nøje til ordene, og de kunne altså først sættes i arbejde, når forfatteren var helt på det rene med sin tekst. Typer til skriveskrift fandtes ikke i sættekasserne på bladets trykkeri. De skulle først skaffes.

Billederne var nødvendige, fordi bogen skulle være tiltalende for børnene, og disse skulle desuden straks kunne gå fra noget kendt, nemlig det, som billedet forestillede, en so, til det nye og ukendte, ordet so. Hvert bogstav og ord blev trykt med både antikva og fraktur. De sidste, de krøllede bogstaver, var på denne tid langt den hyppigst brugte skrift, også i *Flensborg Avis*, men, som Jessen gjorde opmærksom på, den »runde« eller latinske skrift blev mere og mere almindelig i Danmark, og Jessen brugte den også i ret høj grad i sit blad. Desuden blev hvert ord vist i skriveskrift – men kun i vor nuværende

latinske antikva-skriveskrift – fordi det var nødvendigt, at barnet straks fra første færd blev vænnet til at skrive, og derfor skulle det i bogen kunne ses, hvordan det skulle gøres.

Alt i bogen var gennemtænkt. Mens Jessen uddannede sig som lærer, arbejdede han grundigt med sit fag. Han fortalte i *Flensborg Avis* forældrene, at børn ikke kunne forstå, at et bogstav, der hedder be, og et, der hedder i, siger bi, når de kommer sammen. Derfor gik han straks efter at have vist bogstavet u på første side over til hele ord: ur, bur, bi, og så skulle børnene af disse ord og de tilsvarende billeder lære medlydene at kende. Dette er vist selvfølgelig for lærere i dag. Der er endda dem, der bruger denne læremåde i urimelig grad, så at børnene nok lærer at læse, men ikke at stave. I 1889 var det meget nyt.

Jessen tog også hensyn til forskellen på rigsdansk og det sønderjyske folkemål – han beherskede begge lige godt – og var omhyggelig med at vælge ord, hvis udtale var den samme i begge slags dansk. Selv undervisningen i den tyske folkeskole tog han hensyn til, idet han gjorde opmærksom på, at stavebogen vel ikke gik ud over de mest grundlæggende ting, »men dels gør man regning på, at børnene i de tyske skoler får øvelse nok i sammensætning af bogstaver og stavelser, dels turde bogen ikke gerne indeholde andet, end hvad børnene gerne ser og læser.« Han gik så vidt, at han lærte børnene at bruge både aa og å. Det sidste brugte han selv i sin private brevveksel.

Vi har et meget morsomt øjebliksbillede af bogens brug i et sønderjysk hjem. Det er oven i købet forfatteren selv, Jens Jessen, der under-

viser sin søn, *Tage Jessen*, som senere blev redaktør og politiker som sin fader. Jens Jessen skriver i sin lommebog:

»21.10.1903. Tage begyndte så i dag at læse efter stovebogen. Det gik med *ur, si, so* og til dels *bi*, men *p-o-s-e* blev rigtignok, med henblik på billedet ved siden af, til *sæk*. Han kommer, den lille dreng, med bogen og er forfærdelig nidkær for at komme til at læse. Det er en meget morsom leg for ham.

22.10.1903. Tage ville nok engang læse *h - u - e kasket*, men ellers læste han fortrinligt *se, si, so* (»Er det ikke so(d) i skorstenen?«) *sy, så, so, - bi, by* osv. *bo i by, le, lo, ly* osv.«⁷.

Denne undervisning fandt sted i Jens Jessens hjem i Mariegade nr. 20 i Flensborg. Huset ejes nu af *Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger* og hedder »Hjemmet«.

Bogen blev straks trykt i 14.000 eksemplarer, hvoraf de 9.000 straks fulgte med de sønderjyske blade, ikke bare med *Flensborg Avis* og dens Tønder-udgave *Vestslesvigs Tidende* og dens billigudgave *Det lille Blad*, men også med konkurrenterne *Dybbøl-Posten*, *Hejmdal* og *Dannevirke* og disse blades stedlige særudgaver. Det store oplag gav en meget lav fremstillingspris for det enkelte eksemplar. Den 17. juni tilbød bladet at levere stovebogen heftet i smukt omslag for 20 penning. Til sammenligning kan nævnes, at holderne for *Flensborg Avis* betalte 3 mark og 40 penning fjerdingåret iberegnet postpenge og udbæring. 10 eksemplarer blev leveret for 1,60 mark og 100 stykker for 12,00 mark, altså 12 penning stykket.

Bag de sidste tilbud lå Jens Jessens tanke, at velstillede gårdmænd og lignende burde købe og fordele så mange eksemplarer, at endog hvert fattigt hjem i landsbyen eller sognet fik den lille nyttige bog. Dette håb blev ikke gjort til skamme. Både stovebogen og sangbogen fik en vid udbredelse.

Salget af de 5.000 overskydende eksemplarer kan have givet en indtægt på 600 mark eller lidt mere. Hertil kom tilskuddet på 600 mark til sætning, tryk, papir og porto, hvoraf, som ovenfor nævnt, halvdelen, 300 mark gik til klicheer. Det er ikke helt umuligt, at Jens Jessen har fået et mindre overskud på den lille bog.

I *Flensborg Avis* skrev Jens Jensen 13. juni 1889, at stovebogen var blevet stærkt sinket af de mange forstyrrelser, som bladet og trykkeriet havde været udsat for i dette forår. Men »da der i den lille bog ikke findes skygge af politiske eller nationale hentydninger, vil

der fra myndighedernes side næppe kunne foreskrives nogen forfølgelse imod den, således som imod den tidligere udkomne lille børnesangbog. Der vil derfor ikke være nogen ulempe forbunden med udbredelse af bogen, som forhåbentlig vil kunne gøre gavn i arbejdet for modersmålets opretholdelse på sine gamle enemærker.»

Trykkeriet havde været stærkt hindret af bræk på maskinen og af en hårdnakket og ugelang sætterstrejke, som anstrengte bladets tid og økonomi, men værst var dog angrebet fra tyske myndigheder. Jessen blev netop i 1889 i særlig grad plaget af retssager, fordi bladet havde skildret, hvorledes tyske lærere havde taget sangbogen fra skolebørn og brændt den, mens de lod andre børn synge den slesvig-holstenske oprørssang. Retten fastslog, at *Flensborg Avis'* fremstilling var sand, men da lærerne var berettiget til at konfiskere denne sangbog, som var skadelig for børnenes patriotisme – altså den preussiske! – var deres adfærd udadledelig, og af samme grund var bladets fremstilling fornærmende. Dets arsvarshavende redaktør, bogholder *J. Vrang* – Jessen holdt ferie – blev dømt og fængslet. Midt under trykningen af stovebogen blev Jessen fængslet i sit hjem – altså bogstaveligt hjemsogt – endnu inden dom var gået i nogen af de mange sager, som var anlagt mod ham og avisen.

Der manglede dog stadig noget, men på grund af fængsel, penge-nød og overmægtig arbejdsbyrde kunne Jens Jessen først den 4. januar 1891, 2 år efter sprogforordningen, begynde at udgive en række artikler om »Smaabørns Oplæring i Hjemmet« i *Flensborg Avis'* følgeblad *Nordslesvigsk Søndagsblad*. Dette blad fulgte med alle sønderjyske aviser undtagen *Hejmdal* og var derfor det mest udbredte blad i Sønderjylland. Der kom hindringer i vejen for, at det hele kunne blive trykt, og først i 1893 kunne Jessen udgive fremstillingen i dens helhed i den lille bog »Smaabørns Oplæring i Hjemmet og Poeskolen«. Nu havde sønderjyske forældre en vejledning i undervisning og en fortrinlig abc, og ved hjælp af bogen »Mellem Østersø og Vesterhav« kunne de fortælle børnene hjemstavnens historie og geografi. Hvad de ellers havde brug for, kunne de finde i *Flensborg Avis* og i *Nordslesvigsk Søndagsblad*.

NOTER

1. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, *Flensborg Avis*. 1955. Bd. 1. s. 23 ff.
2. *Flensborg Avis* 1869–1969 s. 79. Svensson bd. 1 s. 122.

3. Svensson bd. 1 s. 170 ff.
4. Breve fra Chr. F. Monrad til pastor Jensenius Johansen i Foreningen Dannebrog's arkiv i rigsarkivet.
5. Svensson bd. 1 s. 43. Oswald Hauser: Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke. 1960. (Om sprogforordningen 1888). L. S. Ravn: Den mest omstridte begivenhed i Nordslesvigs skolehistorie, sprogforordningen af 18. december 1888. Årbog for dansk skolehistorie 1968. Erlebnisse und Beobachtungen des ehemaligen Generalsuperintendenten von Schleswig D. Theodor Kaftan. Von ihm selbst erzählt. 1924.
6. Det følgende er bygget på bøgerne selv og på omtale af dem i *Flensborg Avis* 1889. Det gælder også citatet fra *Politiken*. Endvidere *Nordslesvigsk Søndagsblad* 1891.
7. Jeg har haft adgang til Jens Jessens lommebøger, som ellers er utilgængelige.